

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشبران ها، چالش ها و الزامات تحقق؛ بیت دوم و بیت سوم خردادماه ۱۳۹۸

آینده پژوهی پیشبران های ژئوپلیتیکی تاثیر گذار بر اهداف ملی و فراملی جمهوری اسلامی ایران
(با تاکید بر پیشرفت الگوی اسلامی)

یوسف زین العابدین^۱

ایمان جمشیدپور^۲

چکیده

براساس آینده پژوهی کشورهای جهان از اهداف ملی ، منطقه ای و فرا ملی برخوردار هستند و اهداف مزبور را به واسطه تعیین پیشبران های تاثیر گذار خاص دنبال میکنند . گرچه این پیشبران ها بلحاظ هدف و مقیاس جغرافیایی متفاوت هستند اما رابطه اساسی با هم دارند . بنابراین در مقاله حاضر ضمن توضیح اهداف ملی ، منطقه ای و فراملی براساس آینده پژوهی به این سوال پاسخ داده خواهد شد که پیشبران های تاثیر گذار بر الگوی پیشرفت اهداف آینده پژوهی ملی ، منطقه ای و فراملی جمهوری اسلامی ایران کدام اند ؟ بنظر می رسد مولفه ها ، تحولات انسانی و طبیعی در سطح ملی ، منطقه ای و فراملی می تواند به عنوان پیشبران های تاثیر گذار بر الگوی پیشرفت اهداف آینده پژوهی ملی و فراملی جمهوری اسلامی ایران باشند . هدف از ارائه مقاله حاضر درک و شناسایی جایگاه پیشبران های تاثیر گذار بر الگوی پیشرفت اهداف آینده پژوهی ملی و فراملی کشورها به ویژه جمهوری اسلامی ایران می باشد . یافته های مورد انتظار از مقاله حاضر حاکی از آن است که جمهوری اسلامی ایران براساس آینده پژوهی با دوسناریو تداوم یا تغییر مواجه خواهد شد .

واژگان کلیدی : ایران ، پیشبران ، آینده پژوهی ، اهداف ملی ، اهداف فراملی ، الگوی پیشرفت

مقدمه

با پیشرفت علم و فناوری در سده های اخیر، پدیده «تغییر» ظهور کرده و ثبات تقریباً یک پدیده نادر شده است. موج های تغییر یکی پس از دیگری فرا می رسند و انواع و اقسام پدیده های اجتماعی بدیع به همراه می آورند . (ریاضی ، ۸۸ : ۳۴) بر اساس آینده پژوهی، رابطه بین گذشته، حال و آینده دارای اهمیت فراوانی است. گذشته به تاریخ، تجارب، نشانه ها، هویت و فضیلت فردی اعتبار می دهد. حال به اینجا و اکنون، به لحظه های گذار و هوشیاری مربوط است. آینده؛ ترس ها، برنامه ها، مسئولیت ها، اهداف و آرزوها را دربر می گیرد.(Cuhls , 1997)

۱ دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت

۲ عضو باشگاه پژوهگران جوان رشت گیلان ایران دانشجوی مقطع دکتری جغرافیای سیاسی واحد شهر ری (نویسنده مسئول)

Imanjamsheidpour@gmail.com

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین و سومین خردادماه ۱۳۹۸

این روابط بین گذشته، حال و آینده به آسانی می‌تواند برای کشورها به عنوان آینده پژوهی اهداف ملی و فراملی تلقی شود. گذشته در بافت، ترتیب و سلسله مراتب، ساختار اجتماعی، ویژگی‌های اقتصادی و موقعیت ناحیه‌ای، ملی و بین‌المللی نظام ژئوپلیتیکی را مشخص می‌کند. با این وجود به واسطه مطالعه پیشران‌های تاثیر گذار در تحولات ژئوپلیتیکی می‌توان آینده‌های محتمل را مورد ارزیابی قرار داد از این رو در مقاله حاضر به توضیح پیشران‌های تاثیر گذار بر الگوی پیشرفت آینده پژوهی اهداف ملی و فراملی جمهوری اسلامی ایران خواهیم پرداخت

مبانی نظری

ارایه‌ی تعریف مشخص و دقیق از آینده پژوهی مشکل است. چرا که، تفاوت دیدگاه‌های افراد مختلف که آینده پژوهی را از حوزه‌ی مورد علاقه‌ی خود مینگرند، باعث میشود تا آنان تعریفی براساس دیدگاه موجود در آن حوزه‌ی ارائه دهند. از طرف دیگر، عمر کوتاه این دانش و سیر تجربیات گوناگون از این دانش باعث گردیده است که مفهوم آینده پژوهی بطور مرتب تغییر یابد (Glenn, 1989: 89). آینده پژوهی یعنی آمادگی برای آینده، یعنی بکار بردن منابع موجود به بهترین وجه ممکن در راستای ساختن آینده مطلوب (گواهی و دیگران، ۱۳۹۶: ۳) در سال‌های اخیر کشورهای متفاوتی فعالیت آینده پژوهی را در برنامه‌های ملی خود قرار داده‌اند، هر یک از این فعالیتها بر دانش آینده پژوهی افزوده است و لذا روز به روز توسعه‌ی این مفهوم ادامه دارد (UNIDO, 2003). با وجود این آینده پژوهی فعالیتی است مشتمل بر تلاش نظام مند برای نگاه کردن به آینده‌های بلند مدت علم، فناوری، اقتصاد، سیاست و اجتماع، با هدف شناسایی علوم و فناوری عام نوظهور و نیز حوزه‌های مناسب انجام مطالعه‌ی استراتژیک که ممکن است منجر به بیشترین سود در سیاست، اقتصاد و اجتماع شود. (مینایی، ۱۳۹۵: ۲۱)

دیدگاهها

مارتین بنماریتین

به عنوان یکی از متقدمین و پیشروان بحث آینده‌نگاری مطرح است. اولین تعریفی که تقریباً مورد پذیرش عمومی قرار گرفت، متعلق به او می‌باشد که در سال 1995 آینده‌نگاری را به عنوان یک نوع از پژوهش دانست و پژوهش آینده‌نگاری را به صورت ذیل تعریف نمود:

آینده‌نگاری تلاش نظام مند برای نگاه به آینده‌ی بلندمدت علم، فناوری، اقتصاد و اجتماع میباشد که با هدف شناسایی فناوریهای عام نوپدید و تقویت حوزه‌های تحقیقات راهبردی است که احتمالاً بیشترین منافع اقتصادی و اجتماعی را به همراه دارد". (Martin: 2002)

مارتین این تعریف از آینده‌نگاری فناوری را دارای پنج جنبه‌ی مهم می‌داند:

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

-اولین تلاش برای نگاه به آینده، هنگامی فعالیت آینده نگاری نامیده میشود که تلاشی نظام مند باشد. این امر تفاوت میان آینده‌نگاری و ساخت سناریوهایی که روزانه برای برنامه ریزیها استفاده میگردد را نشان میدهد .

-دومین وجه تمایز این فعالیت، نگاه بلندمدت آن است که بسیار فراتر از افق های برنامه ریزی معمول میباشد. افق زمانی در فعالیت های آینده‌نگاری از ۵ تا ۳۰ است .

-سومین جنبه ی مورد لحاظ در تعریف آینده‌نگاری، توجه به تعادل میان "فشار علم/ فناوری" با "کشش تقاضا" میباشد. بدین ترتیب، نوآوری تنها محدود به فشار فناوری نمیشود و به نقش نیازهای برآمده از عوامل اقتصادی- اجتماعی در فعالیت آینده‌نگاری نیز پرداخته میشود .

چهارمین -تمرکز فعالیت آینده‌نگاری بر فناوری های نوپدید، به معنی تمرکز بر فناوری هایی است که وارد مرحله ی رقابتی نشده‌اند و این امر باعث میشود تا دولت، مشروعیت سرمایه گذاری و ورود به این حوزه را به دست آورد

توجه به منافع اجتماعی و عدم تمرکز صرف بر ایجاد ثروت، پنجمین وجه از تعریف فوق است. آن گونه که ذکر شد، شدت افزایش دانش آینده‌نگاری باعث گردید تا مارتین در سال ۲۰۰۰ تغییرات بسیار اندکی را در تعریف خود اعمال نماید. به این ترتیب مارتین آینده‌نگاری را مجدداً به صورت ذیل تعریف نمود (Salo, 2004):

آینده‌نگاری، فرآیند تلاش نظام مند برای نگاه به آیندهی بلندمدت علم، فناوری، محیط‌زیست، اقتصاد و اجتماع میباشد که با هدف شناسایی فناوریهای عام نوپدید و تقویت حوزه های تحقیقات راهبردی است و احتمالاً بیشترین منافع اقتصادی و اجتماعی را به همراه دارد (Erevola , 2002).

"به این ترتیب، علاوه بر پنج جنبه ی مهم قبلی، وی جنبه ی ششمی را نیز بر تعریف قایل شد :

-فعالیت آینده‌نگاری یک فرآیند میباشد. به این ترتیب که طراحی مناسب فعالیت، حضور بازیگران فعال و کلیدی از گروههای ذینفع جامعه مانند جامعه ی متخصصین، دولت، صنعت، سازمانهای غیردولتی و گروههای مصرف کننده میتواند در جهت ایجاد جامعه ی مطلوب آینده موثر باشد.

جورجیو

طبق تعریف " لوک جورجیو" از آینده‌نگاری: " آینده‌نگاری ابزاری نظام مند برای ارزیابی آن دسته از توسعه های علمی و فناوری است که میتواند تأثیرات بسیار شدیدی بر رقابت صنعتی، خلق ثروت و کیفیت زندگی داشته باشد ". این تعریف به عنوان تعریف اصلی آینده نگاری در فعالیت آینده‌نگاری سال ۱۹۹۵ انگلستان مورد توجه قرار گرفت.

هورتون

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشبران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

"هورتون" 1 در سال ۱۹۹۹ تعریف ذیل را از آینده‌نگاری ارائه داد:

آینده‌نگاری فرآیند توسعه‌ی گستره‌های از دیدگاهها در مورد راههای امکان پذیر برای توسعه‌ی آینده است که ایجاد درک کافی این دیدگاه‌ها منجر به تصمیم‌گیری‌هایی میشود که بهترین فردای ممکن را خلق میکند (Marcio, 2004).

مرکز مطالعات مدیریت و راهبردی برزیل

"مرکز مطالعات مدیریت و راهبرد" در برزیل، که یک سازمان دولتی است و متولی برنامه ریزی و سیاست‌گذاری در حوزه‌ی علم و فناوری است، آینده‌نگاری را به صورت ذیل تعریف میکند:

"فعالیتی که در یک فرآیند، سه بعد مختلف تفکر، مباحثه و شکل‌دهی به آینده را به هم مرتبط میسازد". تفکر در مورد آینده: رویدادهای ممکن در آینده که از روندهای بلندمدت و پیشفرضهای ناشی از حقایق جدید و غیر منتظره به‌دست می‌آید، مورد آزمون قرار میگیرد. روندهای علم و فناوری مورد پایش قرار میگیرد و تغییرات اقتصادی، اجتماعی، ژئوپلیتیک و فرهنگی نیز لحاظ میگردد.

مباحثه در مورد آینده، فرآیند تفکر در مورد آینده‌نگاری که با رویکردی مشارکتی طرح شود نیازمند درگیری و مشارکت ذینفعان و بازیگران مختلف میگردد که این بازیگران شامل بازیگران دولتی (صاحب قدرت)، شرکتهای سازمانهای تحقیق و توسعه خواهد بود. این فرآیند میتواند در سطوح مختلف ملی، منطقه‌ای و فراملی انجام گیرد. شکل‌دهی به آینده: در خلال شناسایی آینده‌های ممکن و مطلوب و فرآیند یادگیری و تعامل، امکان رسیدن به سطوح مختلفی از تصمیمات وجود دارد تا این تصمیمات تلاشها را هماهنگ ساخته و منجر به ساخت چشم‌اندازی از آینده شود (Einstein, 2003).

گویگان

در تعریف تقریباً پذیرفته شده‌ای، که در سال ۲۰۰۰ توسط "گویگان" ارائه شده است، "آینده‌نگاری فرآیندی نظاممند، مشارکتی و گردآورنده‌ی ادراکات آینده است که چشم‌اندازی میان مدت تا بلندمدت را با هدف اتخاذ تصمیمات روزآمد و بسیج اقدامات مشترک بنا میسازد". این تعریف از آینده‌نگاری به عنوان تعریف پایه‌ای در برنامه‌ی "شبکه‌ی توسعه‌ی آینده‌نگاری منطقه‌ای" اتحادیه‌ی اروپا، که با نام اختصاری "فورن" شناخته میشود، مورد استفاده قرار گرفت. (Miles, 2000).

استراتا

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین و بیست و سومین خردادماه ۱۳۹۸

در برنامه ی دیگری که در خصوص آینده نگاری و توسط اتحادیه ی اروپا انجام گرفت و با نام " استراتا" شناخته میشود، خبرگان این برنامه تعریف ذیل را از آینده نگاری ارایه دادند:

"آیندهنگاری به عنوان یک ابزار مهم در توسعه و مدیریت نظام های نوآور آینده محور است که بر پایه ی زمینه ی گسترده ای از فعالیت های هماهنگ آینده محور در یک جامعه بنا میشود. آیندهنگاری همچنین میتواند به عنوان فرآیند سازماندهی شده و هدفمندی باشد که انتظارات بازیگران مختلف در مورد فناوری را با هم جمع کرده و چشم اندازهای راهبردی در مورد آینده را تدوین کند تا حامی و مصداق توسعه ی اقتصادی و اجتماعی گسترده باشد)". (Cariola,2004).

وبستر

در ادبیات آیندهنگاری تعریف معتبر دیگری نیز از وبستر وجود دارد: آیندهنگاری فرایند سازماندهی شده و هدفمندی است که انتظارات بازیگران مختلف در مورد فناوری را با هم جمع کرده و چشم اندازهای راهبردی در مورد آینده را تدوین میکند تا حامی و مصداق توسعه ی اقتصادی و اجتماعی گسترده گردد". این تعریف همان تعریفی است که پایه ی تعریف خبرگان برنامه ی "استراتا" قرار گرفته است (Major and Hayes,2000).

مقایسه

در جدول ۱ سه تعریف معتبر وبستر، فورن و مارتین با یکدیگر مقایسه شده است تا نکات اشتراک و افتراق تعاریف مشخص شود.

جدول ۱ مقایسه سه تعریف وبستر ، فورن و مارتین

	فرایند	سازمان مندی و نظام مند بودن	مشارکتی	ساخت چشم انداز	بسیج اقدامات	گردآوری ادراکات	اتخاذ تصمیمات
وبستر	*	*	*	*	*		
فورن	*	*	*	*	*	*	*
مارتین	*	*	*	*			

مشخص است که تعریف مارتین اتخاذ تصمیمات، گردآوری ادراکات و بسیج اقدامات را از وظایف آیندهنگاری نمیداند. در تعریف مارتین آینده نگاری به عنوان ابزاری جهت شناسایی آینده و استفاده از آن به عنوان یک ورودی در فرآیند تدوین راهبرد و تصمیمگیری راهبردی دانسته میشود. اما در تعریف فورن آینده نگاری به مفهوم برنامه ریزی نزدیکتر میشود و تصمیم گیری نقشی افزونتر مییابد. این تفاوت در تعریف بیانگر تفاوت در دو نوع آیندهنگاری منطقه ای و آیندهنگاری ملی است (Gavingan , 1999).

تقسیم بندی اهداف ملی آینده پژوهی

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین و بیست و سومین خردادماه ۱۳۹۸

۱. "لاوریج" اهداف مورد استفاده در آینده‌نگاریهای ملی را به صورت زیر دسته بندی نموده است:

۱- اطلاع رسانی ملی در خصوص برنامه ریزیها و سیاست گذاریها در حوزه ی علم و فناوری و نوآوری. در این نوع از برنامه ها انتظار می‌رود تا آگاهی هایی در مورد روندها و نیروهای شکل دهنده ی آینده ی بلندمدت بازار، علم و فناوری و ضعفها و قوت‌های ملی ایجاد شود.

۲- تشویق به تفکر راهبردی بلندمدت در گستره‌های وسیع از بازیگران که مبتنی بر ارزیابی ضعف ها، قوتها، فرصت ها و تهدیدها است. در این فعالیت ها راهنماهای عملی برای شرکتهای فعال در حوزه‌ی علم و فناوری به منظور پاسخگویی انعطاف پذیر به تغییرات تهیه میشود.

۳- تشویق و توسعه‌ی بهتر نظام نوآوری از طریق بهبود همکاری ها، تقویت روابط و توسعه ی شبکه های تجاری، علمی و سازمانهای دولتی.

۲. "گویگان" و "اسکاپولو" به بررسی تفاوتها در فعالیت های آینده نگاری ملی می پردازند، آنها اهداف فعالیت های آینده نگاری ملی را به شش دسته ی ذیل تقسیم بندی مینمایند:

۱. چشم اندازسازی . ۲ اولویت گذاری . ۳ شناسایی فناوری های نوپدید با رویکرد فناوری -اقتصادی/اجتماعی - اقتصادی . ۴ شبکه سازی . ۵ انتشار اطلاعات و آموزش . ۶ ایجاد فرهنگ تفکر در مورد آینده

۳. "کوهلز" با این پیشفرض اصلی که آینده‌نگاری ابزاری برای سیاستگذاری است، سعی کرده تا به مجموعه ای از اهداف پردازد که میتواند از آینده نگاری مورد انتظار باشد. وی این مجموعه اهداف را به صورت ذیل آورده است:

اکتشاف اثرات سیاستهای جاری

* توسعه ی گستره‌های از انتخاب های معطوف و وابسته به سیاست های جاری و آشکارسازی نتایج محتمل .

* فراهم نمودن یک پیش آگاهی نسبت به مشکلات بالقوه و یا مشکلاتی که معمولاً قابل برآورد نیستند.

* فراهم نمودن یک پیش هشدار به فرصتهای جدید بالقوه و آزمودن پایداری سیاستها با توجه به سایر سیاستها .

* فراهم نمودن زمینه ی برنامه ریزی

* اکتشاف غیرمحتمل هایی که در صورت تحقق، مشکلات جدی و معناداری برای توسعه ایجاد میکنند.

۴. ایروین و بنماتین اهداف آینده‌نگاری را به شش دسته ی اصلی ذیل تقسیم بندی کرده اند:

۱- تعیین جهت

۲- اولویت‌گذاری

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین و بیست و سومین خردادماه ۱۳۹۸

۳- ایجاد یک هوش آینده نگر

۴- ایجاد اجماع

۵- حمایت و پشتیبانی

۶- ارتباطات و آموزش (Strata, 2002)

۵.. کینان و مایلز براساس برنامه فورن اروپا اهداف ملی آینده پژوهی را در سه هدف کلیدی ذیل خلاصه می کنند:

۱- اطلاع رسانی در مورد برنامه ریزی و تدوین سیاست های ملی علم و فناوری و نوآوری که منجر به توصیه ها و راهنماهای عملی مورد استفاده در فرایند اولویت گذاری میشود. این توصیه ها بر پایه ی توانایی آینده نگاری در ایجاد یک آگاهی در خصوص روندهای آینده و نیروهای شکل دهندهی آینده ی بلندمدت شکل میگیرند، چه این نیروها بازارمحور باشند و چه دانش و فناوری محور. در ارزیابی های علم و فناوری ملی ضعف ها و قوتها لحاظ میگردند. این توصیه ها به عنوان مثال میتواند به شکل دهی یا شناسایی حوزه هایی منجر گردد که ساخت و ایجاد شایستگی ملی در آن حوزه ها لازم و مورد نیاز است. غالباً تأکیدها بر توسعه ی وضعیت رقابتی اقتصاد ملی است که خود، بازتابی از عقلانیت های تازه ی دولتی در پشتیبانی عمومی از علم و فناوری و نوآوری صنعتی است (Miles, 2000).

۲- تشویق به تفکر راهبردی بلندمدت در سطح گستردهای از بازیگران به خصوص بنگاه ها. این امر به واسطه ی ارزیابی قوتها و ضعفها و فرصتها و تهدیدها به دست می آید. این هدف، شرکتها را مجهز به راهنماهای عملی برای اقدام در حوزهی علم و فناوری میسازد و به ایجاد یک هوشمندی راهبردی برای پاسخ های انعطاف پذیر به تغییرات میانجامد و پس از آن میتواند به افزایش استفاده از ابزارهایی از جنس آیندهنگاری، مانند سناریوها در سطح سازمانها و بنگاه ها، کمک نماید.

۳- تشویق به توسعه ی ارتباطات میان نظام نوآوری به وسیله ی افزایش مشارکتها و تقویت روابط و همکاری ها . این امر عموماً با تأکید بر شبکه سازی میان بخشهای تجاری، بخشهای علمی و بخشهای دولتی انجام میپذیرد . این شبکهسازی از طریق 5C' محقق میشود. در کنار توسعهی شبکه ها، خلق تعهد برای اقدام مشارکتکنندگان در فعالیت آیندهنگاری نیز پدیدههای قابل توجه است که مدیران این برنامه ها به دنبال تحقق آن هستند. همچنین اهداف دیگری نیز خاص هر کشور وجود دارد.

هدف آینده نگاری فراملی

آیندهنگاری ها با اهداف گوناگون و مختلفی در حوزه ها و بافته ای مختلف انجام میشود. واضح است که در سطح ملی، آینده نگاری ابزاری در خدمت تصمیم گیران مختلف است، تا با استفاده از آن سیاست ها و تصمیمات ملی را

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

اتخاذ کنند. از اینرو است که هدف اصلی در برنامه‌های ملی تهیه‌ی اطلاعات و دانش لازم برای سیاست‌گذاری ملی است (Miles, Keenan, 2002). اما در برنامه‌های فراملی، به واسطه‌ی آنکه هر یک از کشورها از ساختار سیاسی و اقتصادی خاص خود بهره می‌برند، لذا برنامه‌ی آینده‌نگاری بیشتر متمایل به ایجاد اطلاعات و پیش‌آگهی در خصوص آینده است.

ایده‌ی مرکزی و اصلی آینده‌نگاری‌های فراملی، استفاده از فرآیند آینده‌نگاری به عنوان ابزاری برای برنامه‌های تحقیق و توسعه‌ی منطقه‌ای است.

در این برنامه‌ها با توجه به اطلاعات تولید شده، تلاش می‌شود تا همکاری میان واحدهای تحقیقاتی کشورهای مختلف افزایش یابد.

با این وجود، باید این نکته را در نظر داشت که مطالعات آینده‌نگاری تنها در داخل یک بافت دارای معناست، چرا که بررسی اثرات تنها برای یک جامعه‌ی محلی مفید و سودمند است. این امر بدان معناست که نتایج پایانی همواره دارای خصیصه‌ی ملی (یا حتی محلی) است، چرا که در این سطح است که تصمیم‌های راهبردی سیاسی یا کسب و کار اخذ می‌شوند.

به این ترتیب آینده‌نگاری‌های فراملی پیش از هر چیز دیگر، در خلق چشم‌اندازی جامع سهم دارند، که این چشم‌انداز جامع به تعریف بهتر سناریوهای ملی کمک خواهند کرد (Masini, 2001).

رابطه‌ی آینده‌نگاری ملی با آینده‌نگاری فراملی

در مجموع باید ملاحظات زیر را در نظر داشت:

مطالعه‌ی آینده‌نگاری منطقه‌ای به‌عنوان پشتیبان و نه جایگزین فعالیت ملی، خدمت می‌کند.

تبادل دانش در هر دو جهت، یعنی از سطح ملی مطالعه‌ی آینده‌نگاری به منطقه‌ای و بالعکس، سازوکاری برای همکاری بین‌المللی جهت متحدسازی و انسجام کشورهای درگیر در برنامه‌ی آینده‌نگاری منطقه‌ای است. در نتیجه یکی از بزرگترین دستاوردهای رویکرد آینده‌نگاری منطقه‌ای، سهم آن در ساختار بندی جوامع صنعتی و فناورانه‌ی منطقه‌ی هدف است. (Kaivo-oja, 2002)

پیشینه آینده پژوهی

ارایه‌ی تعریف مشخص و دقیق از آینده پژوهی مشکل است. چرا که اولاً، تفاوت دیدگاه‌های افراد مختلف که آینده پژوهی را از حوزه‌ی مورد علاقه‌ی خود مینگردند، باعث می‌شود تا آنان تعریفی براساس دیدگاه موجود در آن حوزه ارائه دهند. ثانیاً، عمر کوتاه این دانش و سیر تجربیات گوناگون از این دانش باعث گردیده است که مفهوم آینده پژوهی مرتباً تغییر یابد. در سال‌های اخیر کشورهای متفاوتی فعالیت آینده پژوهی را در برنامه‌های ملی خود قرار داده

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

اند، هر یک از این فعالیتها بر دانش آینده پژوهی افزوده است و لذا روز به روز توسعه ی این مفهوم ادامه دارد (UNIDO,2003).

این برنامه در ایران نیز در سال ۱۳۵۵ توسط مؤسسه علوم اجتماعی و توسعه ایران (ISSDI) با پشتیبانی سازمان برنامه و بودجه اولین کنفرانس آینده پژوهی را در زمینه آینده رسانه های تصویری برگزار کرد. پیرو این کنفرانس، سازمان برنامه ریزی و بودجه هم برای اولین بار بخشی را در برنامه پنج ساله ششم در این زمینه افزود که قرار بود از سال ۱۳۵۶ به اجرا درآید در سال های بعد به دلیل تحولات سیاسی و وقوع انقلاب اسلامی اجرای برنامه های ۵ ساله متوقف شد.

علاوه بر پروژه بالا می توان به چندین ترجمه با ارزش در زمینه کتاب های آینده پژوهی نیز اشاره کرد. از جمله این ترجمه ها می توان به ترجمه «گزارش آینده نگاری کشور فرانسه» در سال ۱۳۴۵، ترجمه کتاب «شوک آینده» اثر تافلر در سال ۱۳۵۲ توسط شهین دخت خوارزمی و ترجمه گزارشی از کلوپ رم تحت عنوان «محدودیت هایی برای رشد» اشاره کرد. (بهرامی، ۱۳۹۳، ص ۹۵) بعد از انقلاب اسلامی نیز همزمان با رشد علم و فناوری و ترویج فرهنگ آینده پژوهی در کشور برخی مؤسسات پیشرو که ضرورت نگاه به آینده را در فعالیت های علمی - پژوهشی خود درک کرده بودند به تأسیس واحدهای علمی- پژوهشی با موضوع آینده پژوهی و با محتوای اقدامات علمی- ترویجی مشاوره ای اقدام کردند. در حال حاضر، علاوه بر آنکه هر کدام از مؤسسات واقعی به ایجاد پایگاه های مجازی خود اقدام کرده اند، برخی پایگاهها نیز صرفا به شکل مجازی ایجاد شده و به اطلاع رسانی و تبادل افکار و نظریات در حوزه آینده نگری می پردازند. مهم ترین این مؤسسات در قالب چهار دسته بندی دولتی، خصوصی، مراکز مرتبط و پایگاه های اطلاع رسانی (مجازی) در وب و انجمن ها و نهادهای کلان سیاست گذاری، تصمیم گیری و مشورتی اشاره کرد.

بر این اساس در جریان نگاه فراگیر به آینده در کشور، بنا بر ضرورتها، گام های مؤثری برای حرکت کردن در مسیری مشخص با توجه به اهداف ملی و فراملی برداشته شده که مهم ترین آنها مشخص کردن چشم انداز افق حرکت به سمت آینده و نیز برنامه ها و ره نگاشت های متعدد در حوزه های مختلف علمی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و ... در کشور بوده است:

سند چشم انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران؛

برنامه ها و اسناد توسعه راهبردی؛

نقشه جامع علمی کشور؛

طرح پایلوت آینده نگاری مناسب ترین فناوری ها برای ایران تا سال ۱۴۰۴ (پایا، ۱۳۸۷: ۲۶).

یافته های تحقیق

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین و سومین خردادماه ۱۳۹۸

پیشرانها، نیروهای بنیادین ایجاد تغییر یا جابجایی در الگوها و روندهایی هستند که از آنها به عنوان رویدادهای قابل مشاهدهی زیربنایی در سطح ملی، منطقه ای و جهانی یاد می شود. در واقع پیشرانها نیروهای هستند که تغییر رویدادها را بصورت آینده محتمل مشخص می کنند. باتوجه به مطالب فوق پیشرانهای تاثیرگذار بر اهداف آینده پژوهی ملی و فراملی جمهوری اسلامی ایران را می توان در موارد ذیل مورد توجه قرار داد:

هرگاه از آینده پژوهی اهداف ملی و فراملی جمهوری اسلامی ایران سخن به میان می آید موقیعت ایران در سطح ملی، منطقه ای و جهانی مورد توجه قرار می گیرد موقیعت سرزمینی ایران به عنوان اولین پیشران تاثیرگذار در قلب منطقه خاورمیانه به حساب می آید، به این معنی که ایران با برخورداری از تمامی ساحل شمالی خلیج فارس و بخش قابل ملاحظه ای از دریای عمان در جنوب و تمامی ساحل جنوبی دریای خزر در شمال، قرار گرفته در مجاورت روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز، شبه قاره، دنیای عرب و ... اروپا و همسایگی با ۱۵ کشور (که ۱/۳ آنها، محصور در خشکی هستند). واقعیت ارزشمند اما بالقوه ای است که می تواند ظرفیت های متنوع و گسترده جدیدی برای تجارت، صنعت، اقتصاد، خدمات و ... افزایش درآمد ملی و در نتیجه انباشت سرمایه ها و توسعه و حتی، سیاست خارجی و امنیت کشور خلق کند.

مزیت های کشور (علاوه بر موقیعت) به لحاظ اقتصادی، به اجمال عبارت است از:

۱ - ذخایر عظیم نفت و گاز ایران، به صورت عمده در جنوب قرار دارند (هرچند که اکتشاف در حوزه دریای خزر نیز در مرحله اجرا است.) و به این علت، تقاضای نفتی و گازی بسیار زیادی، در شمال ایران وجود دارد.

۲ - نفت و گاز آسیای مرکزی و قفقاز می تواند، پس از تصفیه در پالایشگاه های تبریز، تهران و ...، در مناطق شمالی، مصرف شده و معادل آن در جنوب، به نام این کشورها به بازارهای جهانی عرضه شود (سواپ). این مبادله، نیاز به هیچ کشور سومی نخواهد داشت.

۳ - شبکه گسترده خطوط نفت و گاز ایران می تواند با حداقل سرمایه گذاری برای اتصال به خطوط لوله در کشورهای همجوار، در ابعاد و اشکال مختلف، توسعه یابد.

۴ - کشورهای برخوردار از منابع گاز و نفت در آسیای مرکزی و قفقاز، می توانند بر مبنای قراردادهای و توافقات سه و چند جانبه، به تقاضاهای کشورهای این منطقه، با نظرایران و در حجم مورد توافق پاسخ گویند و معادل آن را با کسر هزینه ها در جنوب، دریافت کنند و بهای نفت و گاز در خریدها و همکاری های ایران با آن کشورها، مورد محاسبه قرار گیرد.

۵ - احداث خطوط لوله جدید، برای انتقال نفت قزاقستان و گاز ترکمنستان به دریای آزاد از طریق ایران، با توجه به فاصله کوتاه آن، "اقتصادی ترین" مسیر خواهد بود. این خطوط لوله پرحجم، براساس مذاکرات مقدماتی (به ویژه در قزاقستان) و گزارش های بین المللی و نقشه های منتشر شده از سوی "یونیدو" از استان خراسان شمالی (بجنورد) وارد ایران شده و در سواحل شهرستان چابهار به بازارهای جهانی، عرضه خواهد شد.

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشبران ما، چالش ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

۶- در حالی که گذر خطوط لوله نفت و گاز آسیای مرکزی از ایران، به دلیل یکپارچگی سرزمین، از مطلوبیت زیاد برخوردار است، در مسیرهای پیشنهاد شده غربی ها، خطوط لوله، ناگزیر به عبور از چندین کشور، با مسائل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی مختلف و مقررات و قوانین و ... متفاوت، خواهد بود.

۷ دسترسی های آسان و ارزان برای انتقال نفت و گاز به ارمنستان، گرجستان (دریای سیاه)، ترکیه و ... نیز، برای صدور نفت و گاز آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان. براساس گزارش "سازمان تجارت جهانی"، "رونق و شکوفائی اقتصادی رابطه مستقیمی با میزان مبادلات تجاری دارد لذا، مسیرهایی که به مبدأ و مقصد کشورهای آسیائی است، اکنون و به ویژه در آینده، هم چنان به عنوان کریدورهای مهم ترانزیتی (وخطوط لوله) جهان مطرح بوده و خواهند بود" بر این ویژگی می توان همچنان افزود، لیکن بر فراز همه این داشته ها، و فور نیروهای متخصص و تحصیل کرده در عرصه های مختلف و به ویژه در زمینه انرژی است سرمایه انسانی، مزیت بزرگ کشور ایران است.

با این وجود آینده پژوهی اهداف ملی و فراملی جمهوری اسلامی ایران باهم از رابطه تفکیک ناپذیری برخوردار هستند. بنابراین سناریوهای آینده پژوهی ایران را می توان در دو سطوح ملی و فراملی مورد تحلیل قرار داد.

جدول ۲ تحلیل سناریو های پیشروی جمهوری اسلامی ایران براساس اهداف ملی و فراملی

سناریو تداوم	ملی	فراملی	سناریو تغییرات	ملی	فراملی
افزایش حملات تروریستی	*	*	سقوط دولت آل سعود	*	*
شکل گیری دولت های جدید	*	*	جنگ ایران و عربستان	*	*
توسعه حملات سایبری	*	*	جنگ ایران و رژیم صهیونیستی	*	*
ظهور بازیگران غیردولتی	*	*	تشدید مهاجرت های اقلیمی	*	*
دستیابی بازیگران غیر دولتی به سلاح های شیمیایی	*	*	فروپاشی شورای همکاری خلیج فارس	*	*
تشدید حضور بیگانگان در منطقه	*	*	فروپاشی اتحادیه عرب	*	*
تشدید اختلافات سنی و شیعه	*	*	استقلال کردستان	*	*
ظهور رهبران ناسیونالیسم	*	*	ظهور بحران ژئوپلیتیک آب	*	*
تشدید دشمنی با غرب	*	*	تشدید اتحاد شیعیان	*	*
تلاقی ژئوپلیتیک انرژی و شیعه	*	*	بروز جنگ های نیابتی	*	*
تشدید ناراضیاتی های اجتماعی از حکومت جمهوری اسلامی ایران	*	*	تشدید مهاجرت های اقلیمی	*	*
تشدید مهاجرت های اجتماعی، سیاسی	*	*	توسعه منطقه گرایی اکو	*	*
تشدید تضاد شیعه و صهیونیست	*	*	توسعه کنفرانس جهان اسلام	*	*
تشدید جریان های تکفیری	*	*	توسعه اتحاد کشورهای دریای خزر	*	*
			توسعه نگاه به شرق	*	*
			توسعه اوراسیا گرایی	*	*
			توسعه غرب گرایی	*	*

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشبران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

*		توسعه ژئوپلیتیک شیعه
*		توسعه جهانی شدن
*	*	توسعه سکولاریسم

نتیجه گیری

از مقاله حاضر نتیجه گیری می شود براساس آینده پژوهی کشورها دارای اهداف ملی و فراملی می باشند . به این معنا که هر یک از اهداف مزبور به واسطه پیشران های مربوط به خود متحول می شوند گرچه پیشران های هرکدام اهداف متفاوت هستند اما رابطه اساسی بایکدیگر دارند. اهداف ملی آینده پژوهی مربوط به تحولات داخلی کشورها در سطح ملی اطلاق می شود در صورتی که اهداف و فراملی مربوط به یک منطقه یا کل جهان می شود . بطوریکه تحولات انسانی و تحولات طبیعی از جمله مسائل اقوام افزایش جمعیت ، مهاجرت و نیز تغییرات اقلیمی ، مسائل زیست محیطی و ... می تواند به عنوان پیشران های تاثیر گذار بر آینده پژوهی ملی باشد . در صورتی که پیشران های مزبور را در سطح فراملی نیز می توان به عنوان پیشران های تاثیر گذار بر آینده پژوهی ملی کرد . با وجود این درک شرایط ملی و فراملی در تدوین آینده پژوهی اهداف مختلف کشورها بسیار حائز اهمیت است . از این رو در تدوین آینده پژوهی اهداف ملی و فراملی تشخیص و تفکیک پیشران ها مساله بسیار دشواری است . چراکه بسیاری از این پیشران ها می توانند در اهداف آینده پژوهی مشترک باشند و یا اینکه بایکدیگر ارتباط اساسی داشته باشند . با این وجود پیشران های تاثیر گذار در اهداف آینده پژوهی ملی و فراملی جمهوری اسلامی ایران با هم ارتباط اساسی دارند و تحولات ملی بلحاظ اقتصادی ، سیاسی ، نظامی و ... نمی تواند بطور مستقل تاثیر گذار بر اهداف ملی جمهوری اسلامی ایران باشند . لذا اهداف ملی و فراملی جمهوری اسلامی ایران دارای پیشران هایی تاثیر گذار هستند که بصورت یکدسته عوامل تاثیر گذار در آینده پژوهی اهداف این کشور تاثیر خواهند گذاشت .

پیشنهاد

باتوجه به مطالب فوق پیشنهاد می شود جمهوری اسلامی ایران جهت توسعه اهداف ملی و فراملی خود بر اساس پیشرفت الگوی اسلامی به موارد زیر توجه نماید:

۱- توجه به انرژی و مسائل آن چرا که ایران بعد از فروپاشی شوروی سابق به عنوان یکی از بازیگران مهم ملی و جهانی تلقی می شود و بواسطه انرژی می تواند اهداف ملی و فراملی خود را در زمینه های فرهنگی ، اقتصادی و سیاسی پیش ببرد .

۲- توسعه منطقه گرایی و پیمان های منطقه ای در حوزه های جنوب غرب آسیا ، خلیج فارس ، قفقاز و حوزه خزر

۳- توسعه نفوذ در مناطق شیعه نشین و حمایت از حقوق شهروندی شیعیان در سطح جهان اسلام

منابع

۱. بهرامی، محسن، (۱۳۹۳)، «بررسی چالش‌ها و راهکارهای آینده پژوهی در ایران»، در مجموعه مقالات و سخنرانیهای درآمدی بر آینده پژوهی، مرکز مطالعات علم و فناوری فرهنگستان علوم، اصفهان، انتشارات شاخص پژوه، صص ۹۵ - ۱۲۴.
۲. پایا علی و دیگران (۱۳۸۷) پامفا ۱۴۰۴: نخستین گام در مسیر آینده نگاری ملی، نشریه رهیافت، شماره ۴۱
۳. ریاضی، و حید، (۱۳۹۰) روش‌های بهینه برای آیند پژوهی در نیروهای مسلح، فصلنامه علوم فنون نظامی،
۴. گواهی عبدالرحیم و دیگران (۱۳۹۶) آینده نگاری در ایران و چند کشور منتخب جهان، دوفصلنامه آینده پژوهی ایران، سال دوم، شماره ۱
۵. مینائی، حسین و دیگران (۱۳۹۵) تعیین پیشران‌های اصلی دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران در سطوح منطقه‌ای و بین الملل
۶. وقوفی، علی و دیگران (۱۳۹۷) تبیین عوامل و پیشران‌های کلیدی آینده یمن تا سال ۱۴۰۶، فصلنامه آینده پژوهی دفاعی، سال دوم، شماره ۴
7. Cariola, M. & Rolfo, S.;(2004) "Evolution in the rationales of foresight in Europe"; Futures; N.36;.
8. Cuhls, K., (1997)"Can Foresight as a Policy Instrument Contribute to Technology Policy in Less Favoured Regions?", INTECH Conference Seville, October
9. Eerola, A. & Joergensen, B. H.,(2002) "Technology Foresight in the Nordic Countries", Center for Innovation and Commercial Development, Risoe-R1362(EN),.
10. Einstein Albert (2003) , Ideas and Opinions by Albert Einstein , trans . Sonja Bargman , ed . Carl Seeling (New York
11. Ehrlich, Paul R. Ehrlich & Anne H. (2014). The population explosion. London: Hutchinson. pp. 39-40.
12. Gavigan, J.P & Scapolo, F.,(1999) "Matching Methods to Mission: A Comparison of National Foresight Exercises", Foresight, Vol.01, N.06,
13. Glenn , Jerome C , (1989) Futures Mind : Artificial Intelligence , Acropolis Book , Washington
14. Katoch , ranian, strategic depth – not mere military term , 23 , hun 2014 , IDR
15. Kaivo-oja, J. & Marttinen, J. & Varelius, J.,(2002) "Basic conceptions and visions of the regional foresight system in Finland", foresight, Vol.4, N.6, pp. 34-45,.
16. Loveridge, D., (2001)"Foresight", Programme of policy Research in Engineering Science & Technology (PREST), University of Manchester,
17. Miles, I. & Keenan, M.,(2000) "Foren workpakage 2", PREST, University of Manchester,
18. Marcio de Miranda Santos & others;(2004) "Paper 1: Adding Value to Information in the Process of Promoting Technological Innovation"; EU-US Seminar;.
19. Major, E. & Cordey-Hayes, M.; (2000)"Knowledge translation: a new perspective on knowledge transfer and foresight"; The Journal of Future Studies, Strategic Thinking and Policy, Vol. 02; No. 04; 2000.
20. Martin, B.R; (2002)"Technology Foresight in a Rapidly Globalizing Economy"; SPRU; Brighton;.
21. Martin B.R., (2002)"Technology Foresight in a Rapidly Globalizing Economy", SPRU, Brighton

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشبران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیت دوم و بیت سوم خردادماه ۱۳۹۸

22. Miles, I. & Keenan, M.,(2002) "Practical Guide to Regional Foresight in the United Kingdom", Office for Official Publications of the European Communities,
23. Msini , Eleanora Barbieri , (2001) , The Good Life and its Discontents The American Dream in the Age of Entitlement 1945-1995 , Times Books , New York
24. Salo. A, Könnölä. T, Hjelt. M; (2003)"Responsiveness in Foresight Management: Reflections from the Finnish Food and Drink Industry"; International Journal of
25. STRATA-ETAN Expert Group, (2002)"The Potential of Regional Foresight", Office for Official Publications of the European Communities,
26. UNIDO,(2003) "Technology Foresight for Organizers"; TEXT BOOK; Ankara; Turkey;